

Nauczanie religii w Polsce Ludowej

1. Katecheza w szkole (lata 1945-1961)

Po zakończeniu II wojny światowej aż do roku 1961 nauczanie religii – podobnie jak przed wojną - prowadzone było na terenie szkół publicznych. Jednakże już od roku 1945 rozpoczął się proces systematycznego i konsekwentnego ograniczania tegoż nauczania przez ówczesne władze.

1.1. Stan prawny

W zakresie ustalenia stanu prawnego odnośnie działalności katechetycznej kościołów i związków wyznaniowych podstawowe znaczenie miał przepis art. 120 konstytucji marcowej, który stanowił, iż “w każdym zakładzie naukowym, którego program obejmuje kształcenie młodzieży poniżej lat 18 (...) jest nauka religii dla wszystkich obowiązkowa”. Po uchwaleniu konstytucji z dn. 22 lipca 1952 r. przestały obowiązywać normy konstytucji marcowej odnośnie obowiązkowego nauczania religii w szkołach publicznych. Nowa konstytucja nie wypowiadała się w kwestii nauczania religii.

Ponadto konkordat z 1925 roku stwierdzał, iż “we wszystkich szkołach powszechnych, z wyjątkiem szkół wyższych, nauka religii jest obowiązkowa” (art. XIII ust. 1)¹. W dniu 12.09.1945 r. wydana została uchwała TRJN, w której Tymczasowy Rząd uznał, “że konkordat przestał (...) obowiązywać wskutek jednostronnego zerwania go przez Stolicę Apostolską przez akty prawne zadziałane w czasie okupacji, a sprzeczne z jego postanowieniami”². Nie podejmując się

¹ Zob. Konkordat zawarty pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską w dn. 10.02.1925 r. (Dz.U.25.71.501).

² Zob. Uchwała Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej z dn. 12 września 1945 r. w sprawie konkordatu, w: M. Fąka, *Państwowe prawo wyznaniowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 1978, s. 26.

w tym miejscu oceny słuszności zarzutów o jakich mowa w uchwale, stwierdzić należy, iż uchwała ta nie mogła mieć żadnego wpływu na obowiązywalność konkordatu, gdyż uchwała rządu nie jest i nigdy nie była zaliczana do aktów prawnych, nie wspominając już o tym, iż przepisy i zwyczaje prawa międzynarodowego, których reżimowi podlegają konkordaty, nawet nie wspominają o takiej możliwości wygaśnięcia umowy międzynarodowej. Bez względu na rozstrzygnięcie problemu obowiązywalności konkordatu z 1925 r. w okresie Polski Ludowej, stwierdzić trzeba, iż po roku 1945 umowa ta nie była stosowana zarówno przez stronę państwową, jak i kościelną.

Aż do roku 1961 obowiązywała przedwojenna ustawa o ustroju szkolnictwa³. Wprawdzie ustawa ta nie zawierała norm bezpośrednio odnoszących się do nauczania religii, jednakże określając w preambule główne cele i zadania obowiązującego ustroju szkolnictwa, stwierdzała, iż ustawa wprowadza takie zasady ustrojowe, które mają obywatelom “zapewnić najwyższe wyrobienie religijne, moralne, umysłowe i fizyczne oraz jak najlepsze przygotowanie do życia”⁴.

1.2. Porozumienia dwustronne

Po roku 1945 nie było warunków do prowadzenia dialogu na szczeblu Stolica Apostolska – Rząd Polski z powodu braku zainteresowania takim dialogiem przez obie strony. Od lipca 1949 r. podjęty został natomiast dialog na szczeblu lokalnym w ramach Komisji Mieszanej, w skład której weszli przedstawiciele Rządu oraz Episkopatu Polski. Głównym celem rozmów, jakie prowadzone były w ramach tejże Komisji na przełomie lat 1949-1950 było zawarcie stosownego porozumienia. Porozumienie takie zawarte zostało jeszcze przed uchwaleniem Konstytucji PRL, tj. dn. 14 kwietnia 1950. W zakresie interesującej nas tematyki stwierdzono w nim m.in., iż “rząd nie zamierza ograniczać obecnego stanu nauczania religii w szkołach”⁵.

³ Zob. Ustawa z dn. 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa (Dz.U.32.38.389).

⁴ Tamże.

⁵ Zob. pkt 10 Porozumienia między Przedstawicielami Rządu RP i Episkopatu z dn. 14 kwietnia 1950 r., w: M. Fąka, dz. cyt., s. 28.

Jeszcze korzystniej dla Kościoła rzecz została ujęta w kolejnym porozumieniu zawartym w grudniu 1956 roku, w którym władze zapewniały o “pełnej swobodzie i gwarancjach dobrowolności pobierania nauki religii w szkołach podstawowych i średnich dla dzieci, których rodzice wyrażą takie życzenie”. Ponadto stwierdzono tam, iż “władze szkolne dołożą starań, aby umożliwić dzieciom i młodzieży swobodny udział w praktykach religijnych poza szkołą”⁶.

1.3. Zarządzenia władz oświatowych

Pomimo wyraźnych postanowień przepisów prawa polskiego, już od roku 1945 nowe władze zaczęły stopniowo eliminować nauczanie religii ze szkół publicznych. Pierwszym aktem ograniczającym nauczanie religii był okólnik Ministra Oświaty z dn. 13.09.1945 r., który nakazywał usunięcie oceny religii ze świadectw szkolnych oraz stanowił, że w lekcjach religii mogą uczestniczyć tylko ci uczniowie, których rodzice wyrażą taką wolę⁷.

Bezpośrednio po zawarciu porozumienia z 1956 r. wydany został przez Ministerstwo Oświaty cały szereg aktów, zmierzających do całkowitej eliminacji nauczania religii ze szkół. Na mocy zarządzenia Ministra Oświaty z dn. 7 grudnia 1956 wyłączono nauczycieli religii ze składu rad pedagogicznych, a nauczycielom przedmiotów świeckich zakazano nauczania religii⁸. W kolejnym zarządzeniu z dn. 8 grudnia 1956 r. Minister Oświaty ustalił, iż nauka religii może odbywać się jedynie po godzinach zajęć lekcyjnych lub przed ich rozpoczęciem, nauczyciele religii odtąd mieli prowadzić oddzielne dzienniki lekcyjne⁹. Okólnikiem z dn. 11 grudnia 1956 r.

⁶ Zob. pkt 2 Komunikatu Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu i Episkopatu z dn. 2 grudnia 1956 r., w: M. Fąka, dz. cyt., s. 32-33.

⁷ Zob. H. Misztal, *Polskie prawo wyznaniowe, cz. I, Zagadnienia wstępne. Rys historyczny*, Lublin 1996, s. 269-272; J.F. Godlewski, *Kościół Rzymskokatolicki w Polsce wobec sekularyzacji życia publicznego (1944-1975)*, Warszawa 1978, s. 149.

⁸ Zob. Zarządzenie Ministra Oświaty z dn. 7 grudnia 1956 r. w sprawie udziału nauczycieli przedmiotów nadobowiązkowych w posiedzeniach rad pedagogicznych (Dz. Urz. Min. Ośw. 56.16.155).

⁹ Zob. Zarządzenie Ministra Oświaty z dn. 8 września 1956 r. w sprawie nauczania religii w szkołach (Dz. Urz. Min. Ośw. 56.09.112).

Minister Oświaty zezwolił na prowadzenie szkół lub klas bez nauki religii na życzenie większości rodziców¹⁰. Tak więc od tej pory zaczęły powstawać pierwsze państwowe szkoły bez nauki religii.

W dniu 4 sierpnia 1958 r. wydany został okólnik, który wprowadzał zasadę świeckości szkoły¹¹. W okólniku tym władze zauważyły poważny brak dyscypliny w tym względzie. Uznały m.in. za niedopuszczalną praktykę udziału nauczycieli i wychowawców szkół w organizowaniu praktyk religijnych, w tym także w odmawianiu modlitw przed i po lekcjach. Na mocy tegoż okólnika Ministra Oświaty wykluczono ponadto możliwość prowadzenia katechezy przez osoby zakonne¹². Kolejny okólnik z dn. 19 kwietnia 1959 r.¹³ wprowadzał zasadę, iż nauczyciele religii – jako nauczyciele przedmiotów nadobowiązkowych – mogli być zatrudniani tylko na podstawie umowy zawartej na czas określony. Nie dotyczyło to nauczycieli, którzy otrzymali nominację w okresie, gdy nauczanie religii było przedmiotem obowiązkowym.

Wszystkie powyższe zarządzenia i okólniki wydane zostały bez delegacji ustawowej, wchodząc niejednokrotnie w materię ustawową. W literaturze można się spotkać z poglądem, iż akty te, wydawane przez Ministerstwo Oświaty w latach 1956-1959, były aktami wykonawczymi do konstytucji z 22 lipca 1952 r.¹⁴ Henryk Świątkowski ujmuje to jeszcze inaczej, twierdząc, iż z chwilą wejścia w życie Konstytucji z 22 lipca 1952 r. proklamowany został rozdział¹⁵ Kościoła od państwa, a w związku z tym także rozdział szkoły od

¹⁰ Zob. Okólnik Ministra Oświaty z dn. 4 sierpnia 1958 r. w sprawie przestrzegania zasad świeckości szkoły (Dz. Urz. Min. Ośw. 58.09.123).

¹¹ Zob. Okólnik Nr 26 Ministra Oświaty z dn. 4 sierpnia 1958 w sprawie przestrzegania świeckości szkoły (Dz. Urz. Min. Ośw. 58.09.121).

¹² W drodze wyjątku można było zatrudnić osobę zakonną, jeśli uzyskała ona uprzednią zgodę Ministra Oświaty. W pozostałych przypadkach wszyscy członkowie zgromadzeń zakonnych otrzymali wypowiedzenie umowy o pracę. Zob. A.L. Wawrysiuk, *Nauczanie religii według ustawodawstwa PRL*, mps, BKUL, Lublin 1986, s. 52-53.

¹³ Zob. Okólnik Ministra Oświaty z dn. 10.04.1959 r. w sprawie zatrudniania nauczycieli przedmiotów obowiązkowych (Dz. Urz. Min. Ośw. 59.03.38).

¹⁴ M.in. A.L. Wawrysiuk pisze, iż "następstwem artykułu 70 Konstytucji z 22 lipca 1952 roku były liczne akty wykonawcze, wydawane przez Ministra Oświaty w sprawie nauki religii w szkołach, celem dalszej jej regulacji". Zob. A.L. Wawrysiuk, dz. cyt. s. 39.

¹⁵ Konstytucja PRL z 22 lipca 1952 (Dz.U.52.33.232) w art. 70 ust. 2 stanowiła: "Kościół jest oddzielony od państwa".

Kościół, czyli jej uświęcenie¹⁶. Taki pogląd był całkowicie nieuzasadniony, bowiem modele rozdziału mogą być różne. W większości państw demokratycznych istnieje pojęcie rozdziału, w którym Kościół i państwo są instytucjami równorzędnymi, niezależnymi, autonomicznymi, uzupełniającymi się wzajemnie. Polski model rozdziału nie został w konstytucji wyraźnie określony¹⁷, zaś w kwestii nauczania religii konstytucja milczała. Twierdzenie zatem, iż akty prawne niższego rzędu¹⁸ wydawane w latach 1956-59 przez Ministerstwo Oświaty były aktami wykonawczymi do art. 70 konstytucji jest całkowicie nieuprawnione.

1.4. Praktyki władz lokalnych

Niezależnie od wydawanych z naruszeniem prawa zarządzeń władz oświatowych, decydujące znaczenie w ograniczaniu nauczania religii w szkołach miały niezgodne z prawem praktyki władz lokalnych, które zapewne inspirowane były tajnymi lub niepublikowanymi instrukcjami wydawanymi przez organy centralne. Znane są fakty zmuszania rodziców do deklaracji wypisujących dzieci z nauki religii. W latach 50-tych utworzona została cała sieć szkół prywatnych (szkoły RTPD¹⁹), szkół bez nauki religii²⁰. Najbardziej jednak skuteczna okazała się praktyka polegająca na bezpodstawnym usunięciu katechetów z poszczególnych szkół, a następnie nie zatwier-

¹⁶ Zob. H. Świątkowski, *Wyznaniowe prawo państwowe. Problematyka prawna wolności sumienia w PRL*, Warszawa 1962, s. 142-143.

¹⁷ Zob. H. Misztal, dz. cyt., s. 222.

¹⁸ Wówczas rozróżniano akty prawne wyższego i niższego rzędu. Obecna konstytucja z 1997 r. nie zna takiego rozróżnienia, zaś powyższe akty należałoby zaliczyć nie do aktów prawnych, lecz instrukcyjnych.

¹⁹ Były to szkoły prywatne, posiadające specjalne przywileje od państwa. Między innymi nauczyciele uczący w tych szkołach zatrudniani byli na etatach państwowych, a na utrzymanie tych szkół przeznaczane były specjalne kredyty państwowe. Wiele szkół państwowych w tym czasie zostało przekształconych w szkoły RTPD (TPD) i wydaje się, iż jedynym powodem tych przekształceń było usunięcie z nich nauczania religii.

²⁰ We wrześniu 1951 r. funkcjonowało już 6260 szkół bez nauki religii. Zob. Przedłożenie Episkopatu Polski do Rządu z dn. 29.09.1951 r. w związku ze stanem nauczania religii w szkołach, w: P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989, t. 1, Lata 1945-59*, Poznań 1994, s. 313.

dzaniu kolejnych kandydatów zgłaszanych na ich miejsce przez władze kościelne. W ten sposób w roku 1951 istniały już całe powiaty, w których nikt nie został dopuszczony do nauczania religii²¹.

2. Nauczanie religii w punktach katechetycznych (1961-1990)

Ostateczna i całkowita likwidacja nauczania religii w szkołach publicznych nastąpiła po uchwaleniu ustawy z dn. 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania (Dz.U.61.32.160). Nauczanie katechetyczne odąd miało odbywać się w punktach katechetycznych, których działalność miała być nadzorowana przez inspektorów oświaty.

2.1. Przepisy ustawowe

Sama ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania wyraźnie nie stanowiła o eliminacji nauczania religii ze szkół. Tym bardziej nie zajmowała się zagadnieniem organizacji punktów katechetycznych. Decydujące znaczenie dla losów katechezy miały dwa postanowienia omawianej ustawy, a mianowicie: art. 2, który zadeklarował zasadę świeckości szkoły, oraz art. 39 ust. 2, który stanowił, iż wszelka „działalność oświatowa i wychowawcza oraz inne formy pracy z dziećmi i młodzieżą podlegają nadzorowi Ministra Oświaty”.

Zasada świeckości szkoły – postulowana zresztą już wcześniej w zarządzeniach Ministerstwa Oświaty – nie stała w sprzeczności z nauczaniem religii na terenie szkół. W obecnej sytuacji religia nauczana jest w szkołach, a mimo to szkoły zachowują swój świecki charakter. Szkołę nazwiemy świecką, jeśli związki wyznaniowe nie mają wpływu ani na obsadę nauczycieli przedmiotów świeckich, ani na programy wykładanych w szkole przedmiotów świeckich. W każdym bądź razie z sformułowanej w ten sposób zasady nie nasuwa się oczywisty wniosek, iż nauczanie religii w szkołach nie jest możliwe. Powyższy przepis – i to bez dodatkowych rozporządzeń – stanowił bezpośrednią podstawę całkowitej eliminacji nauczania religii ze szkół publicznych. O wiele bardziej kłopotliwy do

²¹ Tamże.

interpretacji był trzeci akapit art. 1 ustawy, który stwierdzał, iż “szkoły i inne placówki oświatowo-wychowawcze w duchu socjalistycznej moralności i socjalistycznych zasad współżycia społecznego (...) uczą zamiłowania i szacunku do pracy, poszanowania mienia narodowego, przygotowują do czynnego udziału w rozwoju kraju, jego gospodarki i kultury”. Władze ówczesne nie wskazywały jednak powyższego przepisu jako bezpośredniej podstawy do usunięcia nauczania religii ze szkół. Swoją drogą, jest chyba rzeczą oczywistą, iż przepis ten ani bezpośrednio, ani pośrednio nie mógł odnosić się do nauczania katechetycznego.

Odnosząc się do art. 39 ust. 2 oraz uzgadniając go – w ramach wykładni systemowej – z innymi przepisami ówczesnego prawa, w tym przede wszystkim z zasadami obowiązującej konstytucji, należy stwierdzić, iż nie mógł on dotyczyć nauczania religii w punktach katechetycznych organizowanych przez związki wyznaniowe w pomieszczeniach parafialnych i prywatnych. Taka interpretacja byłaby sprzeczna przede wszystkim z konstytucyjną zasadą rozdziału Kościoła od państwa (art. 70 ust. 2 Konstytucji PRL z 22.07.1952 r.) oraz z zasadą wolności sumienia i wyznania (art. 81 ust. 1). Nauczanie religii – jako czynność o charakterze religijnym²² – powinna być wyłączona spod kontroli państwa. Taka interpretacja jest ponadto zgodna z wolą polskiego ustawodawcy. Jakkolwiek – kierując się zasadami wykładni subiektywistycznej – trudno zbadać intencję prawodawcy w sytuacji, gdy jest on organem kolegialnym (Sejm PRL), jednakże podczas dyskusji sejmowej nad ustawą o rozwoju systemu oświaty posłowie katolicy zauważając problem zwrócili się z zapytaniem, czy art. 39 ust. 2 nie będzie stanowił przeszkody w nauczaniu przez Kościół religii. Padło wówczas zapewnienie ze strony posłów referentów (A. Werblan, W. Jarosiński), iż “nie leży w intencji ustawy jakiegokolwiek krępowanie działalności religijnej i wychowawczej Kościoła”²³.

²² Zgodnie z orzeczeniem Sądu Najwyższego “wykład (...) zasad jakiegokolwiek religii, przedstawiający jako jedynie słuszne w celu przepojenia nimi świadomości słuchaczy i przyjęcia przez nich tych zasad za prawdziwe, a więc w celu uczynienia ze słuchaczy wyznawców tych zasad, i przygotowanie ich do spełnienia czynności religijnych jest czynnością religijną” (OSN, Prokuratura Generalna, nr 63/62).

²³ Za: list biskupów polskich do Rządu, skierowany do Premiera J. Cyrankiewicza z dn. 28 czerwca 1968 r. w sprawie poszanowania praw Kościoła i przywrócenia praworządności w kraju, w: P. Raina, dz. cyt., t. 2, s. 516.

Jednakże wbrew założeniom konstytucyjnym i wbrew powyższym zapewnieniom oraz bez właściwej konsultacji na forum Komisji Wspólnej Rządu i Episkopatu Polski, właśnie w oparciu o omawiany przepis ustawy wydane zostało przez Ministra Oświaty w dn. 19 sierpnia 1961 r. zarządzenie poddające nadzorowi państwa nauczanie religii prowadzone w punktach katechetycznych.

2.2. Zarządzenie o prowadzeniu punktów katechetycznych

Zarządzenie w sprawie prowadzenia punktów katechetycznych²⁴ zakomunikowane zostało ustnie duchowieństwu polskiemu w dniu 22 sierpnia 1961 r.²⁵ Uzupełniała je odpowiednia instrukcja Ministra Oświaty²⁶. Rozporządzenie to nie przewidywało już nauczania religii w szkołach publicznych. Wprawdzie nie sformułowano w nim wprost zakazu nauczania religii w szkołach publicznych, jednakże zakaz ten wynikał *explicite* z kontekstu rozporządzenia, a przede wszystkim z § 1, który brzmiał następująco: “w celu udostępnienia nauczania religii tym dzieciom, których rodzice lub opiekunowie sobie tego życzą, mogą być tworzone punkty katechetyczne”. Nowe przepisy wprowadzały cały szereg ograniczeń w zakresie nauczania religii w punktach katechetycznych.

²⁴ Zob. zarządzenie Ministra Oświaty z dn. 19.08.1961 r. w sprawie prowadzenia punktów katechetycznych (Dz. Urz. Min. Ośw. 61.10.124).

²⁵ W dniu 22 sierpnia 1961 r. do siedzib powiatowych (dzielnicowych) prezydiów rad narodowych wezwani zostali wszyscy proboszczowie i administratorzy parafii, gdzie zakomunikowano im poszczególne punkty zarządzenia. W wielu wypadkach przymuszano wezwanych do natychmiastowego podpisania umów o pracę (prowadzenie punktów katechetycznych). Zob. list Episkopatu do Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań T. Żabińskiego z dn. 24 sierpnia 1961 r. w sprawie zarządzenia Ministra Oświaty o prowadzeniu punktów katechetycznych, w: P. Raina, *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-1989*, t. 2, *Lata 1960-74*, Poznań 1995, s. 136-137. Proboszczów, którzy nie stawili się w dn. 22 sierpnia 1961 w siedzibach właściwych prezydiów rad narodowych, wzywano indywidualnie w terminach późniejszych w celu zapoznania z treścią zarządzenia. Zob. Wewnętrzna notatka Urzędu do Spraw Wyznań w sprawie punktów katechetycznych, w: P. Raina, dz. cyt., t. 2, s. 139.

²⁶ Zob. instrukcja Ministra Oświaty z dn. 21 listopada 1961 r. dotycząca trybu realizacji zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 19 sierpnia 1961 r. w sprawie prowadzenia punktów katechetycznych (Dz. Urz. Min. Ośw. 61.13.177). Przejściowo obowiązywała instrukcja z dn. 12 września 1961 r. w sprawie rejestracji punktów katechetycznych (Dz. Urz. Min. Ośw. 61.11.144).

1) Ograniczenia odnośnie lokalizacji punktów katechetycznych.

Zgodnie z zarządzeniem z dn. 19 sierpnia 1961 punkty katechetyczne mogły być tworzone jedynie w kościołach publicznych lub innych pomieszczeniach parafialnych (§ 3 ust. 1-2). W instrukcji Ministerstwa Oświaty z listopada 1961 dodatkowo zezwolono na organizację punktów katechetycznych również w pomieszczeniach prywatnych (§ 2 ust. 1), jednakże utrzymano zakaz wykorzystania na ten cel pomieszczeń zakonnych (§ 2 ust. 2). Zgodnie z przepisami zarządzenia w pomieszczeniach tych zapewnione być musiały odpowiednie warunki higieniczno-sanitarne (§ 3). Instrukcja zaś uszczegóławiając ten wymóg wymienia cały szereg wymagań, dotyczących: rozmiarów pomieszczeń (na każde dziecko miało przypadać co najmniej 1,25 m² powierzchni), ich oświetlenia, ogrzewania (temperatura stała 10-18 stopni), odpowiednio urządzonych i utrzymanych sanitariatów itp. Punkty te musiały zostać zarejestrowane w inspektoratach oświaty (§ 7 ust. 1).

2) Ograniczenia dotyczące kadry nauczającej.

Zajęcia katechetyczne mogły być prowadzone jedynie przez duchownych świeckich, którzy otrzymali stosowne zezwolenie inspektoratu oświaty, a w uzasadnionych przypadkach przez osoby świeckie legitymujące się również stosownym zezwoleniem. Przepisy zarządzenia nie przewidywały możliwości nauczania religii w punktach katechetycznych przez zakonników i zakonnice²⁷. Zezwolenia powyższe mogły zostać w każdej chwili cofnięte z wielu przyczyn, m.in. np. z powodu "szkodliwej dla Państwa działalności lub działalności niezgodnej z przepisami dekretu z dn. 31 grudnia 1956 r. o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych".

3) Finansowanie punktów katechetycznych

Za niedopuszczalne uznano pobieranie jakichkolwiek opłat lub ofiar od rodziców i opiekunów prawnych dzieci na cele związane z organizowaniem, utrzymaniem i prowadzeniem punktów katechetycznych (§ 9 ust. 3 zarządzenia). Rozporządzenie przewidywało

²⁷ W szczególnych przypadkach – za zgodą kuratora oświaty – zajęcia mogli prowadzić zakonnicy pełniący funkcje administratorów parafii.

natomiast z tytułu prowadzenia i kierowania punktami katechetycznymi i po zawarciu odpowiedniej umowy wypłatę określonych kwot (1000 lub 700 zł miesięcznie) na rzecz administratorów parafii lub innych duchownych prowadzących punkty katechetyczne (§ 9 ust. 1-3 zarządzenia).

Nadzór nad działalnością punktów katechetycznych powierzony został inspektorom oświaty (§ 8). Nadzór ten realizowany miał być poprzez ocenę sprawozdań rocznych, kontrole pomieszczeń, w których prowadzone były zajęcia, oraz wizytacje punktów katechetycznych. W przypadkach stwierdzenia naruszeń przepisów zarządzenia inspektor oświaty – za zgodą prezydium powiatowej rady narodowej – mógł wydać decyzję zawieszającą działalność punktu katechetycznego, która to decyzja podlegała wykonaniu w trybie przepisów o postępowaniu przymusowym w administracji.

Warunki prowadzenia punktów katechetycznych zostały tak skonstruowane, iż ich wypełnienie w ówczesnych warunkach przez kościoły i związki wyznaniowe było praktycznie niemożliwe. Decyzja o likwidacji nauczania religii w szkołach została zakomunikowana duchowieństwu polskiemu (w sposób zresztą nieformalny) pod koniec sierpnia 1961. Zaistniała zatem potrzeba zorganizowania w Polsce *ad hoc* ok. 20 tysięcy punktów katechetycznych w budynkach parafialnych, które nie były do tego przystosowane i które w żaden sposób nie mogły pomieścić wszystkich objętych katechizacją. Władze państwowe postawiły ponadto bardzo wysokie – jak na tamte czasy – wymagania sanitarne i higieniczne, a w dodatku zakazały pobierania jakichkolwiek opłat od rodziców i opiekunów dzieci na cele przystosowania budynków parafialnych dla celów katechizacji. Parafie, które nawet dysponowały odpowiednimi środkami finansowymi, miały ogromne trudności z zaopatrzeniem się w wymagany sprzęt sanitarny i przeciwpożarowy. W praktyce zatem udzielenie zezwolenia na prowadzenie punktu katechetycznego zawsze zależęć miało od woli władz polityczno-partyjnych.

Jednym z celów, jakie miały zostać osiągnięte za pomocą powyższych przepisów, miało być ponadto uzależnienie duchowieństwa od władz partyjnych oraz ograniczenie władzy biskupów diecezjalnych nad nauczaniem katechetycznym. Wśród wymogów, jakie musieli spełnić potencjalni katecheci, nie było bowiem warun-

ku, aby legitymowali się oni misją kanoniczną wystawioną przez właściwe władze diecezjalne.

2.3. Pozaprawne działania o charakterze dyskryminacyjnym

Ustanowienie przez Ministerstwo Oświaty wysokich wymagań wobec tworzonych przez kościoły i związki wyznaniowe punktów katechetycznych, tak w zakresie warunków higieniczno-sanitarnych, przeciwpożarowych jak i innych, mogłoby świadczyć o głębokiej trosce ówczesnych władz o zapewnienie godziwych warunków dla uczęszczających do nich uczniów. Tak jednak nie było. Okazuje się, iż podstawowym celem wydania powyższych przepisów było dostarczenie wystarczających pretekstów do zamykania poszczególnych punktów katechetycznych. Postawiono wymóg ogrzewania salek zimą, a tymczasem lokalne władze nie wydawały zezwoleń na zakup opału. Nakazano zaopatrzenie salek w sprzęt przeciwpożarowy, a tymczasem władze terenowe nie zezwalały na zakup sprzętu lub też równocześnie z zapowiedzią wizytacji punktów katechetycznych wydawano zakaz sprzedaży tegoż sprzętu zakładom, które go wytwarzały²⁸.

Episkopat Polski sygnalizował ponadto o szeregu utrudnień stawianych przez władze lokalne wobec osób organizujących działalność katechetyczną w punktach katechetycznych, jak też o restrykcjach bądź groźbach kierowanych pod adresem uczestników katechizacji i ich rodzin. Działania te polegały na: groźeniu osobom zezwalającym na katechizację w swoich domach podwyższeniem podatków lub dokwaterowaniem lokatorów, groźeniu katechizowanym, iż jeśli będą uczyć na lekcje religii, będą mieć trudności ze zdaniem matury lub przyjęciem na studia, rodzicom tych uczniów grożono pozbawieniem pracy, awansu czy należnej premii itp.²⁹ Księży, którzy odmawiali rejestracji punktów katechetycznych,

²⁸ Zob. list Sekretarza Episkopatu bp Z. Choromańskiego do Ministra Oświaty W. Tułodzieckiego z dn. 25.11.1964 r. w sprawie nauczania religii w punktach katechetycznych, w: P. Raina, dz. cyt., s. 297-300.

²⁹ Zob. Pismo Episkopatu Polski do Premiera J. Cyrankiewicza z dn. 10.04.1965 r. o dyskryminacji w nauczaniu religii, w: P. Raina, dz. cyt., t. 2, s. 316-320.

nawet tych, które organizowane były w kościołach i kaplicach, karano wysokimi grzywnami, a nieraz nawet karami aresztu³⁰.

Wszystkie te działania dokonywały się wprawdzie na szczeblu lokalnym, jednakże władze lokalne otrzymywały z Ministerstwa Oświaty i Urzędu do Spraw Wyznań odpowiednie instrukcje. I tak m.in. na podstawie instrukcji Ministerstwa Oświaty z lutego 1963 r. zadaniem inspektorów oświaty było: zastraszanie księży podczas wizytacji poprzez szczegółowe badanie stanu higienicznego salek katechetycznych, pozyskiwanie ich obietnicami pensji, emerytur państwowych, zniżek kolejowych, zaś wobec opornych nakazano nakładać surowe kary, takie jak: kary finansowe, odmawianie przydziału węgla, wywieranie nacisków podatkowych, odmawianie zatwierdzenia na probostwie itp.³¹

2.4. Stanowisko władz kościelnych

Już w dniu 2 września 1961 r. Episkopat Polski³² ostro przeciwstawił się nowym zarządzeniom dotyczącym punktów katechetycznych. Episkopat stwierdził, iż „duchowieństwo nie może zastosować się do zarządzenia z dnia 19 sierpnia – nie może podpisywać umowy o pracę z pominięciem biskupów...”³³, zaś w obliczu dalszych nacisków na proboszczów ze strony czynników państwowych, w dniu 21 września 1961 roku sformułowane zostały w tym względzie przez Sekretariat Episkopatu Polski pierwsze wytyczne. W w/w wytycznych zakazano księżom podpisywania jakichkolwiek umów, czy też pobierania od państwa jakichkolwiek pieniędzy, w sytuacji gdy nauczanie prowadzone jest w kościołach, kaplicach i plebaniach. Punkty katechetyczne prowadzone poza w/w pomieszczeniami można było zgłaszać w inspektoratach oświaty³⁴.

³⁰ Zob. List Episkopatu do Rady Ministrów z dn. 29.04.1964 r. w sprawie naruszania wolności sumienia, w: P. Raina, dz. cyt., t. 2, s. 275-276.

³¹ Zob. instrukcja Ministerstwa Oświaty z lutego 1963 r. dotycząca wizytacji i hospitacji punktów katechetycznych przez inspektorów wydziałów oświaty, w: P. Raina, dz. cyt., t. 2, s. 222-223.

³² W dniach 27 sierpnia 4 września obradowała w Częstochowie Konferencja Episkopatu Polski.

³³ Zob. list Episkopatu Polski do Urzędu Rady Ministrów w sprawie zarządzenia o punktach katechetycznych, w: P. Raina, dz. cyt., t. 2, s. 141-142.

³⁴ Zob. wytyczne Sekretarza Episkopatu bp Z. Choromańskiego dla biskupów w sprawie punktów katechetycznych, w: P. Raina, dz. cyt., t. 2, s. 145.

W 1963 r. Episkopat Polski formułując tzw. Tezy Komisji Katechetycznej uznał, iż zarządzenie i instrukcja Ministerstwa Oświaty z 1961 r. stanowi "dowolne rozciągnięcie przepisów ustawy na działalność katechetyczną wewnątrzkościelną". Zarządzenia te, skoro zostały ogłoszone w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Oświaty, obowiązywały jedynie urzędników tego resortu, a nie ogół obywateli³⁵.

W roku 1967 Konferencja Plenarna Episkopatu stanowczo sprzeciwiła się rejestrowaniu punktów katechetycznych, a także składaniu inspektorom oświaty sprawozdań z katechizacji, oraz dokonywaniu przez nich kontroli punktów katechetycznych i wizytacji zajęć. Episkopat wyraził zgodę na powiadamianie lokalnych władz o prowadzeniu nauki religii w domach prywatnych. Ponadto wyrażono stanowczy sprzeciw w związku z wykluczeniem zakonników i zakonnic z katechizowania, uznając taką praktykę za naruszenie art. 68 konstytucji, który gwarantował obywatelom równość wobec prawa, a także przeciwko konieczności uzyskiwania przez katechetów zezwoleń inspektorów oświaty³⁶.

2.5. Złagodzenie polityki wyznaniowej w latach 70-tych i 80-tych

Na początku lat 70-tych zaprzestano egzekwowania rygorystycznych przepisów zarządzenia o prowadzeniu punktów katechetycznych, głównie na skutek oporu ze strony duchowieństwa katolickiego, samo zaś zarządzenie zostało uchylone w roku 1981. Rok 1981 przyniósł ponadto dalsze złagodzenie polityki wyznaniowej Państwa w zakresie nauczania religii, co zaowocowało całym szeregiem ministerialnych zarządzeń. W zarządzeniu z dnia 23 października 1981 r.³⁷ Minister Oświaty i Wychowania uznał, iż katecheza parafialna jest wewnętrzną sprawą kościołów i związków wyznaniowych, co zresztą jedynie potwierdziło praktykę stosowaną już od

³⁵ Zob. H. Misztal, dz. cyt., s. 273-274.

³⁶ Tamże, s. 274-275.

³⁷ Zob. zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dn. 23 października 1981 r. nr DW i KF/I-0502-43/81, w: "Wiadomości Diecezjalne Lubelskie" 1981, nr 1-2, s. 8-10.

dawna przez Kościół katolicki. Ponadto zobowiązano dyrektorów szkół do udzielania informacji administratorom parafii o rozkładzie zajęć szkolnych. Katecheza parafialna mogła być legalnie prowadzona w pomieszczeniach pozostających pod zarządem poszczególnych parafii oraz innych pomieszczeniach. W sytuacjach wyjątkowych, na wniosek ordynariusza miejsca i po uzyskaniu zezwolenia właściwego wojewody, dopuszczono nawet możliwość odpłatnego wynajmowania pomieszczeń szkolnych na potrzeby katechizacji. Praktyka nauczania religii w szkołach w latach 80-tych – sporadycznie – miała miejsce także i bez stosownego zezwolenia³⁸. Na podstawie instrukcji resortowych od roku 1981 r. kościoły i związki wyznaniowe uzyskały możliwość prowadzenia katechizacji w szpitalach, sanatoriach i domach pomocy społecznej resortu zdrowia i opieki społecznej³⁹, w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich⁴⁰, w zakładach karnych, aresztach śledczych i ośrodkach przystosowania społecznego⁴¹.

2. Podsumowanie

Założenia ideologiczne władz Polski Ludowej od samego początku szły w kierunku całkowitej eliminacji nauczania religii ze szkół, a następnie do całkowitego ograniczenia wpływu związków

³⁸ Dla przykładu autor niniejszego opracowania katechizował na terenie szkoły publicznej w roku szkolnym 1989/1990 w miejscowości Brandwica w b. woj. tarnobrzeskim. Lekcje religii uwzględniane były tzw. w siatce godzin, zaś władze lokalne nie wyrażały w tym względzie żadnych zastrzeżeń.

³⁹ Na podstawie instrukcji Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dn. 9 września 1981 r. w sprawie zapewnienia posług religijnych chorym przebywającym w szpitalach, sanatoriach i domach pomocy społecznej resortu zdrowia i opieki społecznej (Dz. Urz. Min. Z i OS 81.09.35).

⁴⁰ Na podstawie zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z dn. 10 września 1981 r. w sprawie wykonywania praktyk i posług religijnych w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich, w: "Wiadomości Diecezjalne Lubelskie" nr 11-12 (1981), s. 277-289.

⁴¹ Na zasadzie zarządzenia Ministra Sprawiedliwości nr 33/81/CZZK z dn. 17 września 1981 r. w sprawie wykonywania praktyk i posług religijnych w zakładach karnych, aresztach śledczych i ośrodkach przystosowania społecznego (Dz. Urz. Min. Spraw. 81.05.27).

wyznaniowych, a przede wszystkim Kościoła katolickiego, na wychowanie dzieci i młodzieży. W pierwszych latach od zakończenia II wojny światowej działania władz, zmierzające do ograniczenia nauczania religii w szkołach były całkowicie sprzeczne z obowiązującym prawem, a przede wszystkim z art. 120 konstytucji marcowej. Po zmianie konstytucji, czyli od roku 1952, sytuacja prawna w zakresie nauczania religii w szkołach stała się bardziej skomplikowana. Nowa konstytucja nie wypowiedała się w tym względzie. Nadal jednak obowiązywała przedwojenna ustawa o systemie oświaty z dn. 11 marca 1932 r. oraz przedwojenne rozporządzenia wykonawcze. Zawarte w latach 1950 i 1956 porozumienia pomiędzy rządem i Episkopatem Polski nie były przez stronę państwową realizowane. Wręcz przeciwnie, bezpośrednio po podpisaniu porozumienia z 1956 r. Ministerstwo Oświaty wydało cały szereg zarządzeń całkowicie sprzecznych z jego postanowieniami, z czego wynikałoby, iż jedynym motywem jego zawarcia, po stronie władz było zasugerowanie opinii publicznej, iż po stronie państwowej istnieje wola polityczna prowadzenia dialogu z przedstawicielami Kościoła.

Po uchwaleniu ustawy o rozwoju systemu oświaty i po całkowitym usunięciu nauczania religii ze szkół przystąpiono do realizacji ostatniego etapu ograniczania wpływu Kościoła na proces wychowawczy dzieci i młodzieży. W tym celu wydane zostały odpowiednie przepisy wykonawcze, na mocy których cała działalność wychowawcza i katechetyczna kościołów poddana została nadzorowi władz. Przepisy z 1961 r. dotyczące prowadzenia punktów katechetycznych wydane zostały nie tylko z naruszeniem prawa polskiego, lecz stanowiły ponadto poważne pogwałcenie zawartych i ratyfikowanych przez Polskę konwencji międzynarodowych, w tym przede wszystkim art. 5 ust. 1 pkt b) Konwencji z dn. 15 grudnia 1960 r. w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty (Dz.U. 64.40.268)⁴², w której państwa-strony zobowiązały do zagwarantowania rodzicom i opiekunom prawnym “religijnego i moralnego wychowania dzieci zgodnie z ich osobistymi przekonaniem”.

⁴² Konwencja ta ratyfikowana została przez PRL w 1964 r.

Konsekwentny opór ze strony Kościoła katolickiego sprawił, iż od roku 1973 zrezygnowano z prób kontroli katechizacji parafialnej⁴³, zaś w obliczu fali niezadowolenia społecznego – w roku 1981 – miały miejsce dalsze złagodzenia restrykcyjnej polityki wyznaniowej. Znamienne jest to, iż do dokonania tego nie była konieczna zmiana przepisów prawnych, lecz decyzje te podjęte zostały w czasie obowiązywania tych samych przepisów, w tym ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania.

⁴³ Zob. J. Michalski, dz. cyt., s. 51.